

Wychowanie ku wartościom religijnym w edukacji szkolnej

Człowiek jest jednością cielesno-duchową. W związku z tym proces wychowawczy powinien obejmować również rozwój duchowy człowieka. U podstaw formacji znajduje się urzeczywistnianie wartości religijnych, takich jak: Bóg, modlitwa, wiara, świętość, zbawienie. Człowiek jest otwarty na transcendencję, na Absolut. Prawdę tę wyraziście przedstawił św. Augustyn, który wyznał: „Jakże wielki jesteś, Panie. Jakże godzien, by Cię sławić. Wspaniała Twoja moc. Mądrości Twojej nikt nie zmierzy. Pragnie Cię sławić człowiek, cząsteczka tego, co stworzyłeś. On dźwiga swą śmiertelną dolę, świadectwo grzechu, znak wyraźny, że pysznym się sprzeciwiasz, Boże. A jednak sławić Ciebie pragnie ta cząstka świata, któryś stworzył. Ty sprawiasz sam, że sławić Cię jest błogo. Stworzyłeś nas bowiem jako skierowanych ku Tobie. I niespokojne jest serce nasze, dopóki w Tobie nie spocznie”¹⁰⁶.

Pedagogika religijna zwraca uwagę na konieczność pracy formacyjnej, która uwzględnia duchowy wymiar człowieka. W poniższym opracowaniu zostaną omówione następujące kwestie: pojęcie wychowania ku wartościom religijnym, potrzeba wychowania ku wartościom religijnym, rola wartości religijnych w życiu człowieka oraz lekcje religii jako szansa ich urzeczywistniania.

1.5.1. Pojęcie wychowania ku wartościom religijnym

Termin wartość (łac. *valor*) pochodzi od czasownika „być wartościowym” (łac. *valere*)¹⁰⁷. Pojęcie to pierwotnie wywodziło się z ekonomii (wartość rzeczy, towaru;

¹⁰⁶Św. Augustyn, *Wyznania*, Warszawa 1992, s. 27

¹⁰⁷S. Kowalczyk, *Filozofia kultury. Próba personalistycznego ujęcia problematyki*, Lublin 2005, s. 54; W. Tatarkiewicz, *Parerga*, Warszawa 1976, s. 61-62; Z. Frączek, *Edukacja aksjologiczna wobec potrzeb współczesności*, Rzeszów 2002, s. 12

wartość użytkowa, wymienna)¹⁰⁸. W starożytnej Grecji naczelnymi wartościami były: prawda, dobro i piękno¹⁰⁹. Dla chrześcijaństwa jako pierwszoplanowe w aksjologii są wartości ewangeliczne: wiara, nadzieja i miłość¹¹⁰.

Platon wskazywał na ideę dobra jako pierwszą zasadę, dzięki której powstał świat i ostateczny cel, do którego dąży. Wyjaśniając jej rolę, posłużył się metaforą – czym jest słońce dla świata widzialnego, tym dobro idealne dla wszelkich innych dóbr. Ono jest przyczyną sprawczą wszystkich wartości. Najwyższym szczęściem człowieka jest kontemplacja dobra, która domaga się jednak upodobnienia do niego poprzez mądrość i cnoty moralne. Za samodzielne, wiecznie istniejące idee uznawał także piękno i miłość¹¹¹.

Platon wyróżnił następującą skalę wartości:

- religijne (związane z kultem absolutu),
- duchowe (poznawcze, moralne, służące dobru duszy),
- witalne (zaspokajające potrzeby ciała),
- ekonomiczno-zewnętrzne¹¹².

W średniowiecznej myśli chrześcijańskiej najważniejszym dobrem był Bóg. Św. Augustyn wskazywał przewagę Boga nad stworzeniem i jego całkowitą zależność od Niego. Człowiek rozpoznaje dobro za pomocą doświadczenia wewnętrznego, w którym najważniejszą rolę odgrywa miłość¹¹³. W miłości dostrzega decydujący czynnik w życiu wolicjonalno-emocjonalnym człowieka. Ona powinna dominować w życiu etyczno-religijnym, stąd jego słynna maksyma: „Kochaj i czyn, co chcesz”. Syntezą ludzkiego życia jest miłość. Według biskupa z Hippony: „Miłość jako tęsknota za tym, co się miłuje, jest pożądaniem, jako posiadanie tego i rozkoszowanie się tym, jest radością, uciekanie przed tym, co się nienawidzi, jest bojaźnią, odczuwanie obecności tego jest bólem; wszystko to jest złe, jeśli miłość jest zła, dobre, jeśli miłość jest dobra”¹¹⁴.

Istotą aksjologii św. Tomasza z Akwinu jest teoria transcendentaliów, tj. ponadkategorialnych właściwości bytu. Do najważniejszych właściwości bytu zaliczał: jedność, prawdę, dobro i piękno. Aksjologię Akwinaty charakteryzuje realizm, racjonalizm, in-

¹⁰⁸R. Darowski, *Filozofia człowieka. Zarys problematyki*, Kraków 1996, s. 100

¹⁰⁹K. Olbrycht, *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Katowice 2002

¹¹⁰L. Dyczewski, *Najważniejsze są wartości* (w:) *Kultura w kręgu wartości*, L. Dyczewski (red.), Lublin 2000, s. 312

¹¹¹S. Kowalczyk, *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej*, Lublin 2006, s. 16

¹¹²Tamże

¹¹³Z. Frączek, *Edukacja aksjologiczna...*, s. 18

¹¹⁴*De civ. Dei* 14, 7, 2 PL 41 410; cyt. za: S. Kowalczyk, *Człowiek w poszukiwaniu...*, s. 35

telektualizm, ahierarchiczność, powiązanie z człowiekiem jako podmiotem, odniesienie do Boga¹¹⁵.

Dwudziestowieczna myśl filozoficzna poruszająca problemy aksjologii ma wielu znaczących przedstawicieli. Max Scheler jest niewątpliwie tym myślicielem, który najbardziej przyczynił się do rozwoju aksjologii jako samodzielnej dyscypliny filozoficznej. Naczelną kategorią przeżyć emocjonalnych jest miłość. To ona kieruje człowieka ku wartościom wyższym, a nienawiść ku niższym. Niemiecki myśliciel dawał jej prymat przed poznaniem: „Miłość jest pobudką dla poznania i woli, co więcej – jest matką ducha i rozumu samego”¹¹⁶.

Max Scheler przypisywał wartościom istnienie na podobieństwo wzorów matematycznych. Dokonując hierarchizacji typów wartości, przyjął za główne kryterium antropologiczno-personalistyczne. Zakładając, że człowiek jest osobą rozumną i wolną, to jego dobro jest decydujące przy ustalaniu aksjologicznej hierarchii bytów. Ujmował je w cztery klasy o różnej randze. Zasadę podziału stanowiły cechy: czas trwania, zasięg, niezależność oraz głębokość zadowolenia. Posługując się tymi kryteriami, przedstawił następującą hierarchię wartości:

- religijne (absolutne),
- duchowe (kulturalne),
- witalne,
- hedonistyczne¹¹⁷.

Krytykiem Schelera był Nicolai Hartmann, który uważał, że wartości wyższe opierają się na niższych, a nawet są od nich zależne. Jego zdaniem wartości wyższe nie są „silniejsze”, lecz na ogół „słabsze” od niższych. Uważał również, że poważniejszym wykroczeniem jest „grzech” przeciw wartościom niższym niż przeciw wyższym. Jednakże realizowanie wartości wyższych jest czymś lepszym niż realizacja niższych. Tabela wartości Hartmanna jest złożonym układem obiektywnych kryteriów tego, co cenne. Można przedstawić ją w następujący sposób:

1. Wartości elementarne: przeciwieństwa konieczności i wolności, bytu i niebytu, relacyjne przeciwieństwa harmonii i niezgodności, prostoty i złożoności, jakościowe i ilościowe przeciwieństwa ogólności i jednostkowości, ludzkości i narodu.
2. Wartości warunkujące wewnętrzną treść przedmiotu: życie, świadomość, aktywność, cierpienie, siła, wolność woli, przezorność, działanie celowe (wartość dóbr – istnienie, sytuacja, moc, szczęście).

¹¹⁵Tamże, s. 38-40

¹¹⁶Tamże, s. 104

¹¹⁷K. Kotłowski, *Filozofia wartości a zadania pedagogiki*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 49

3. Wartości moralne:

- podstawowe wartości moralne – dobro, szlachetność, bogate doświadczenie;
- szczegółowe wartości moralne:
 - wartości starożytnego systemu etycznego (sprawiedliwość, mądrość, męstwo, opanowanie, inne cnoty arystotelesowskie),
 - wartości chrześcijańskie (miłość braterska, prawdomówność, bycie godnym zaufania, wierność, skromność, pokora, rezerwa, uczciwość względem samego siebie, poczucie humoru),
 - wartości współczesne (miłość dalekiego – ludzkości, promieniująca cnota, ideały moralne, osobowość i miłość osobowa)¹¹⁸.

Kryterium antropologiczne zastosował również francuski aksjolog Louis Lavelle. Zaproponował on następujący układ wartości:

- człowiek w świecie (wartości ekonomiczne i zmysłowe),
- człowiek przed światem (wartości intelektualne i estetyczne),
- człowiek ponad światem (wartości moralne i religijne)¹¹⁹.

Wybitny filozof Władysław Tatarkiewicz podzielił wartości na własne i pochodne (zapożyczone od innych rzeczy). Do wartości własnych zaliczył wartości ludzkie (moralne, poznawcze, hedoniczne), wartości rzeczy (estetyczne) oraz wartości witalne (życia, zdrowia)¹²⁰. Natomiast ks. Józef Tischner dokonał podziału wartości na: witalne, hedonistyczne, duchowe (prawda, dobro, piękno), świętość¹²¹.

Amerykański historyk wychowania I.N. Thut uważa, że istnieją trzy główne rodzaje teorii odnośnie do genezy wartości moralnych. Jego zdaniem zostały one człowiekowi:

- objawione,
- przez niego odkryte,
- przez niego wytworzone.

Dwie pierwsze teorie określane są mianem heteronomicznych, a ostatnie jako autonomiczne¹²².

Natomiast S. Kowalczyk proponuje wprowadzenie następujących rozgraniczeń między wartościami:

¹¹⁸A. Zwoliński, *Katolik i polityka*, Kraków 1999, s. 83

¹¹⁹S. Kowalczyk, *Zarys filozofii człowieka*, Sandomierz 2002, s. 60

¹²⁰Z. Frączek, *Edukacja aksjologiczna...*, s. 21. Zob. W. Tatarkiewicz, *O filozofii i sztuce*, Warszawa 1986, s. 70-75

¹²¹Z. Frączek, *Edukacja aksjologiczna...*, s. 22. Zob. J. Tischner, *Myslenie według wartości*, Kraków 1993

¹²²K. Kotłowski, *Aksjologiczne podstawy teorii wychowania moralnego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 26

- absolutne – są normatywne (klasyczne wartości: prawda, dobro, piękno, sacrum),
- nieabsolutne (relatywne),
- autoteliczne – są autonomiczne, realizują się bezpośrednio w osobie ludzkiej,
- instrumentalne – są nakierowane na realizację wartości osobowych (naukowych, etycznych, ideowych itp.)¹²³.

Większość pedagogów kultury wyróżnia trzy zasadnicze grupy:

- animalne (nienormatywne) – wiążą się z zachowaniem i rozwojem człowieka, wyrażają się w różnych formach przyjemności i rozkoszy fizycznej,
- normatywne – wiążą się z wytworami ducha ludzkiego, czyli dobrami kulturalnymi,
- absolutne – są to przedmioty idealne; niemiecka szkoła humanistyczna przełomu XIX i XX wieku wyodrębniła cztery zasadnicze kategorie: dobra, prawdy, piękna i świętości¹²⁴.

Ponadto R. Darowski wśród wartości wyróżnia:

- wartości życiowe (witalne, biologiczne) i cielesne. Mogą to być wartości pierwszorzędne, a więc niezbędne do życia biologicznego (jedzenie, picie, sen) czy też drugorzędne (mieszkanie, samochód);
- wartości niematerialne (duchowe) – należą do wyższej sfery życia człowieka (kultura, nauka, prawo);
- wartości osobowe (etyczne) – dotyczą całej osoby: szacunek dla życia, troska o zdrowie; wartości związane z wiedzą i prawdą o rzeczywistości – naukową, filozoficzną, religijną; wartości interpersonalne, związane z kontaktami międzyludzkimi (szczerłość, przyjaźń, miłość, rodzina);
- wartości religijne – charakteryzują relację człowieka do Boga (kult, modlitwa)¹²⁵.

Najbardziej upowszechnionym podziałem, który ciągle jest wykorzystywany, rozbudowywany i subiektywnie interpretowany przez wielu badaczy jest podział Schele-
ra. Możemy wyróżnić następujące grupy wartości:

- wartości hedonistyczne – to, co sprawia przyjemność jest cenne i staje się celem działań;
- wartości witalne – to, co wzmacnia życie i przyczynia się do pięknego wyglądu ciała oraz sprawności psychofizycznej jest godne pożądania i wysiłku;

¹²³S. Kowalczyk, *Zarys filozofii...*, s. 59-60

¹²⁴K. Kotłowski, *Filozofia wartości...*, s. 49-50, J. Karbowniczek, *Humanizacja procesu edukacji elementarnej a reforma systemu oświaty w Polsce* (w:) *Education from early childhood a chance for every child*, M. Minovej (red.), Bratislava 2008, s. 71-78

¹²⁵R. Darowski, *Filozofia...*, s. 100

- wartości materialne – cenne jest to, co wzbogaca stan posiadania i podnosi standard życia;
- wartości socjocentryczne – cenne jest to, w czym wyraża się zbiorowa wola i zbiorowy wysiłek jednostek (rodzina, państwo, naród, partia polityczna);
- wartości estetyczne – to harmonia, ład, piękno, to, co dostarcza podniosłych przeżyć;
- wartości etyczne (altruistyczne) – to różne formy dobra, czyli takie działania, które wzmacniają życie i rozwój człowieka i innych istot żywych;
- wartości poznawcze – to wiedza i prawda o sobie i świecie;
- wartości religijne – wprowadzają człowieka w świat nadprzyrodzony; – dzięki nim uzyskuje pełniejsze rozumienie siebie samego, innych ludzi i świata¹²⁶.

Wartości hedonistyczne, witalne, materialne i socjocentryczne możemy nazwać instrumentalnymi. A pozostałe cztery określa się mianem duchowych.

Wśród wielu koncepcji systemu wartości możemy mówić również o wartościach chrześcijańskich czy też o chrześcijańskim rozumieniu wartości. Przez pojęcie „wartości chrześcijańskich” możemy rozumieć:

- treści czysto nadprzyrodzone – prawdy wiary, niesprawdzalne racjonalnie,
- prawdy objawione o charakterze antropologiczno-etycznym,
- rolę treści chrześcijańskich w życiu człowieka, kulturze i dziejach ludzkości¹²⁷.

Bogusław Żurkowski zwraca uwagę, że osiągnięcie dojrzałości struktury aksjologicznej dokonuje się na drodze nieustannego wyboru między tym, co „wyższe”, a tym, co „niższe”. W procesie wychowania należy zadbać o ukształtowanie świadomości transcendentaliów i wartościowości jako takiej. Wychowanek powinien być świadom, czym jest wartość. Jego zdaniem „Dydaktyka wartości powinna przede wszystkim obiektywizować świat wartości. Służy temu wprowadzenie «logiki wartości», dostrzegalnej w hierarchizowaniu świata wartości oraz w systemowym ujęciu wartości”¹²⁸.

W hierarchii wartości na najniższym szczeblu znajdują się wartości hedonistyczne, wyżej wartości materialne, wartości socjocentryczne, wartości witalne, wartości kulturowe (estetyczne, poznawcze), wartości etyczne, najwyżej usytuowane są wartości religijne¹²⁹.

¹²⁶L. Dyczewski, *Miejsce i funkcje...* (w:) *Kultura w kręgu wartości*, I. Dyczewski (red.) ..., s. 36-37

¹²⁷A. Zwoliński, *Katolik...*, s. 83-84

¹²⁸B. Żurkowski, *Wychowanie do wyboru wartości* (w:) *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna filozofia wychowania*, E. Adamski (red.), Karków 1999, s. 150

¹²⁹Tamże

Z punktu praktyki pedagogicznej istotnym pytaniem jest: jak wychować do wartości? Zdecydowanie poprzez przedmiotowe kreowanie procesu poznawania, urzeczywistnianie wartości¹³⁰. K. Chałas, analizując program szkoły jako element sytuacji wychowawczej, stwierdza, że: „Wartości w programie wychowawczym i oddziaływania wychowawcze poprzez metody, zadania, środki oraz własne postawy i zachowania, kreują sytuację wychowawczą. Wspomaganie wychowanków w urzeczywistnianiu wartości ‘otwiera’ na rzeczywistość wychowawczą, na świat. Urzeczywistnione wartości są osiągnięciem wychowawczym. Stanowią one świadectwo siły oddziaływania wychowawczego, w tym sytuacji wychowawczej. Program inspiruje i umacnia postawy wartościowe, które wprowadzają porządek w życie wychowanka, określają treść i jakość jego człowieczeństwa, co zwrotnie rzutuje na sytuację wychowawczą”¹³¹. Dlatego też K. Chałas wychowanie ku wartościom definiuje jako „wspomaganie wychowanków w urzeczywistnianiu własnej i właściwej hierarchii wartości prowadzącej do pełni człowieczeństwa oraz animacji innych do powyższego zadania”¹³².

W wychowaniu do wartości K. Olbrycht wskazuje na cele i zadania szczegółowe, które dotyczą działań skierowanych na przekaz i uwewnętrznienie:

- „1) konkretnych wartości;
- 2) określonych orientacji aksjologicznych;
- 3) określonych hierarchii i systemów wartości;
- 4) gotowości i umiejętności kierowania się określonymi wartościami w konkretnych sytuacjach i strategiach życiowych”¹³³.

Wychowanie do wartości może przybierać wersję mocniejszą – uczenie określonych wartości lub też słabszą – wskazywania i zachęcania do ich realizacji.

I tak K. Olbrycht postuluje, aby w ramach wychowania do wartości realizowana była również rzetelna formacja religijna. Dzięki niej wychowanek będzie mógł odnaleźć i w pełni zrozumieć swoją tożsamość¹³⁴.

Wychowanie ku wartościom religijnym sprowadza się do wspomaganie wychowanków w umiejscowieniu ich na najwyższym stopniu budowanej przez siebie hierarchii oraz urzeczywistnianiu tych wartości. A zatem wychowanie ku wartościom religijnym będzie obejmowało cały zespół zadań pedagogicznych:

¹³⁰K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. 1, Lublin-Kielce 2003, s. 103

¹³¹Tamże, s. 106

¹³²K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom – podmiotowe trudności realizacji w praktyce edukacyjnej* (w:) *Wartości w pedagogice*, W. Furmanek (red.), Rzeszów-Warszawa 2005, s. 297

¹³³K. Olbrycht, *Miejsce koncepcji człowieka w edukacji ku wartościom* (w:) *Edukacja ku wartościom*, A. Szelaż (red.), Kraków 2004, s. 61

¹³⁴Tamże, s. 66

- edukację religijną w aspekcie aksjologicznym,
- wychowanie do wartościowania wartości religijnych,
- wychowanie do wartości religijnych,
- animację społeczną do urzeczywistniania wartości religijnych.

Zadania te będą sprowadzać się do:

- rozwijania i doskonalenia w wychowankach rozumienia istoty wartości religijnych,
- kształtowania umiejętności wartościowania tej kategorii wartości w aspekcie dobra osobistego i wspólnego,
- kształtowania pozytywnej postawy wobec wartości religijnych,
- kształtowania postawy akceptacji i umiejętności ich wolnego wyboru,
- rozwijania potrzeby ich urzeczywistniania,
- wspierającego towarzyszenia wychowankom w procesie urzeczywistniania wartości religijnych,
- wspomagania wychowanków w animacji środowiska społecznego do urzeczywistniania wartości religijnych i wspierającego towarzyszenia im w tym działaniu.

Szczegółową egzemplifikacją procesu wychowania ku wartościom jest proces wychowania ku wartościom religijnym. Możemy w nim wyróżnić następujące elementy¹³⁵:

TABELA. Elementy procesu wychowania ku wartościom

Po stronie nauczyciela	Po stronie ucznia
poznanie przez wychowawcę miejsca wartości religijnych w hierarchii wartości wychowanków oraz spektrum tych wartości preferowanych i urzeczywistnianych w ich życiu	uświadomienie sobie spektrum wartości religijnych preferowanych i urzeczywistnianych w swoim życiu oraz ich miejsca we własnej hierarchii wartości
wspomaganie wychowanków w poznaniu istoty wartości religijnych i kształtowaniu umiejętności wnikania w rolę tych wartości w życiu człowieka, grup i wspólnot społecznych	poznanie istoty wartości religijnych, ich rodzajów oraz znaczenia w życiu człowieka, grup i wspólnot społecznych; umiejętność wartościowania siebie oraz zjawisk społecznych, gospodarczych, kulturowych, politycznych w aspekcie urzeczywistniania wartości religijnych
wspomaganie wychowanków w akceptacji wartości religijnych	akceptacja wartości religijnych

¹³⁵K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom...*, t. 1, s. 50-52

Po stronie nauczyciela	Po stronie ucznia
motywowanie wychowanków do wolnego wyboru wartości religijnych i umiejscowieniu ich na znaczącej pozycji we własnej hierarchii wartości	potrzeba wyboru wartości religijnych i umiejscowienia ich na znaczącej pozycji we własnej hierarchii wartości
wspomaganie wychowanków w urzeczywistnieniu wartości religijnych	urzeczywistnianie wartości religijnych
wspomaganie wychowanków w wartościowaniu siebie w aspekcie urzeczywistniania wartości religijnych	wartościowanie siebie w aspekcie urzeczywistnionych wartości religijnych
inspirowanie wychowanków do działań animacyjnych w środowisku społecznym do urzeczywistnienia wartości religijnych i wspieranie ich w tych działaniach	przekonanie i potrzeba działań animacyjnych w środowisku społecznym na rzecz urzeczywistnienia wartości religijnych; przekonanie o słuszności tych działań, gotowość do ich podjęcia
	zaangażowanie w podejmowanie działań animacyjnych na rzecz urzeczywistniania wartości religijnych w środowisku społecznym oraz wartościowanie ich efektów

Źródło: opracowanie własne

1.5.2. Potrzeba wychowania ku wartościom religijnym

Cywilizacja współczesna stawia przede wszystkim na postęp, naukę, technikę i produkcję. Jej zasadniczym celem nie jest człowiek, lecz obfitość i doskonałość wytworów. Zagubiony, uwikłany w wadliwe struktury człowiek kieruje się egoizmem i skoncentrowany jest na dobrach doczesnych. Mimo postępu w wielu dziedzinach ma trudności w rozpoznaniu wartości, trudno mu znaleźć odpowiedzi na fundamentalne pytania, jakie stawia mu życie.

We współczesnym świecie możemy dostrzec, że społeczeństwu narzucany jest konsumpcyjny styl życia, który w konsekwencji prowadzi do zatracania wartości religijnych. Propagowany liberalizm ekonomiczny pociąga za sobą permissywizm w dziedzinie moralnej. Sekularyzm przyczynia się do usuwania religii i zasad moralnych z życia społecznego. Tradycyjne wartości zastępowane są przez egoizm, hedonizm, chciwość i materializm.

W Liście apostolskim *Tertio Millennio Adveniente* papież z niepokojem stawiał pytania: „Czy można na przykład przemilczeć «zjawisko obojętności religijnej», która sprawia, że wielu współczesnych ludzi żyje dziś tak, jak gdyby Bóg nie istniał, albo zadowala się mglistą religijnością, niezdolną sprostać problemowi prawdy ani obowiąz-

kowi zachowania spójności między życiem i wiarą? Należy do tego dodać także powszechną utratę poczucia transcendentnego sensu ludzkiej egzystencji oraz zagubienie na polu etyki, obejmujące nawet tak fundamentalne wartości jak szacunek dla życia i dla rodziny. Także synowie Kościoła muszą zadać sobie pytania: w jakiej mierze i oni ulegli atmosferze sekularyzmu i relatywizmu etycznego? Jaką część odpowiedzialności za szerzącą się coraz bardziej niewiarę winni wziąć na siebie, ponieważ nie umieli ukazywać prawdziwego oblicza Boga na skutek «braków w ich własnym życiu religijnym, moralnym i społecznym»? (TMA 36).

Szerzący się sekularyzm próbuje budować świat bez odniesienia swojego życia do Boga. Staje on się zbyteczny, a nawet wręcz przeszkadza. Człowiek przyjmuje postawę samowystarczalności. Papież Jan Paweł II w następujący sposób ujął to zjawisko: „Człowiek, odurzony wspaniałością cudownych zdobyczy nieustannego rozwoju naukowo-technicznego, a przede wszystkim zafascynowany najdawniejszą, ale wciąż nową pokusą zrównania się z Bogiem (por. Rdz 3,5) poprzez używanie wolności bez granic, podcina istniejące w jego sercu korzenie religijności: zapomina o Bogu, utrzymuje, że nie ma On dla jego życia żadnego znaczenia, odrzuca Go, czyniąc przedmiotem swego uwielbienia najróżniejsze «bożki» (ChL 4)”.

Papież Jan Paweł II wśród wielu problemów współczesnego świata wskazywał na szerzący się ateizm, zeświecczenie, obojętność religijną. Sfera duchowa, religijna została zepchnięta na margines. Świat przeżywa kryzys wiary, nasila się rozdarcie między wiarą i moralnością. W przeróżnych postaciach propaguje się cywilizację konsumpcyjną, tj. „hedonizm”, który podnoszony jest do kategorii najwyższego dobra. Stawia się na: postęp, naukę, technikę i stan posiadania. Celem nie jest człowiek, lecz ilość i jakość jego wytworów. Jesteś tyle wart, ile wyprodukujesz¹³⁶.

Dostrzegając istniejące we współczesnym świecie procesy dezintegrujące człowieka, niedowartościowujące jego sferę wewnętrzną, papież Jan Paweł II postulował, aby wychowanie było wychowaniem integralnym, a więc obejmowało wszystkie sfery człowieka. Istotnie, w procesie edukacyjnym i wychowawczym zadbać należy o wymiar materialny, ale równocześnie pamiętać trzeba o wymiarze etycznym, duchowym i religijnym ludzkiej rzeczywistości.

W języku polskim „wychowanie” pierwotnie oznaczało żywienie lub utrzymanie kogoś przez dostarczanie środków do życia. Dlatego też „dobrze kogoś chować” znaczyło tyle, co dobrze go odżywiać. Dlatego też pojęcie to odnoszono również do zwierząt czy roślin. Dopiero w XIX wieku nadano mu znaczenie przenośne zaczerpnięte z łac. *educō* – wyciągać, wydobywać, wyprowadzać coś ku górze¹³⁷.

¹³⁶R. Wilczek, *Idea nowej ewangelizacji w nauczaniu Jana Pawła II*, Opole 2004, s. 53

¹³⁷*Leksykon PWN. Pedagogika*, B. Milerski, B. Śliwerski (red.), Warszawa 2000, s. 274

Badania nad istotą pojęcia „wychowanie” wskazują, że można doszukiwać się jego znaczenia w wyrazie „chowanie” rozumiane jako skrywanie, czyli chowanie czegoś przed kimś. Połączenie go z przedrostkiem „wy-” nadaje mu nowy sens, nawiązujący do etymologii słowa „edukacja”, gdzie wychowanie jest „wy-dobywaniem” na jaw tego, co jest chowane. Tak więc wychowanie umożliwia dostrzeżenie tego, co ukrywa natura ludzka, co jest jej duchowym bogactwem, dzięki któremu człowiek może stać się osobą świadomie realizującą się w życiu¹³⁸.

Według soborowej deklaracji *Gravissimum educationis* wychowanie chrześcijańskie „zdąży nie tylko do pełnego rozwoju osoby ludzkiej (...), lecz ma na względzie przede wszystkim to, aby ochrzczeni, wprowadzani stopniowo w tajemnicę zbawienia, stawali się z każdym dniem coraz bardziej świadomi otrzymanego daru wiary. Niechaj uczą się chwalić Boga Ojca w duchu i w prawdzie (por. J 4, 23), zwłaszcza w kulcie liturgicznym; niechaj zaprawiają się w prowadzeniu własnego życia wedle nowego człowieka w sprawiedliwości i świętości prawdy (por. Ef 4, 22-24); w ten sposób niech się stają ludźmi doskonałymi na miarę wieku pełności Chrystusowej (por. Ef 4, 13) i przyczyniają się do wzrostu Ciała Mistycznego.

Ponadto świadomi swego powołania niech się przyzwyczajają dawać świadectwo nadziei, która w nich jest (por. I P 3, 15), jako też pomagać w chrześcijańskim kształtowaniu świata, dzięki któremu wartości naturalne włączone do pełnego rozumienia człowieka odkupionego przez Chrystusa przyczynią się do dobra całej ludzkości” (DWCH 2).

Wychowanie chrześcijańskie opiera się na zasadach religii chrześcijańskiej i przygotowuje do życia według reguł Ewangelii. Zasady biorą swoją treść z naśladowania życia Chrystusa, z podporządkowania się cnotom ewangelicznym: wierze, nadziei i miłości oraz z idei tworzenia Królestwa Bożego na ziemi.

Jezus Chrystus jest źródłem, wzorem i celem wychowania chrześcijańskiego. Chrystus władzę nauczycielską przekazał Kościołowi (por. Mt 28,18-20). Na nim spoczywa obowiązek i misja nauczania wiernych. W Chrystusie mamy wzór naszego chrześcijańskiego postępowania. Mamy Go naśladować, zarówno w życiu poszczególnych jednostek i całych społeczeństw. W przykładzie Jego życia mamy ideał cnót indywidualnych, rodzinnych i społecznych¹³⁹.

Jezus Chrystus jest celem wychowania. Całe wychowanie chrześcijańskie zmierza do tego, aby ukształtować „nowego człowieka” na wzór Chrystusa. Święty Paweł swój trud wychowawczy zawarł w słowach: „Dzieci moje, oto ponownie w bólach was rodzę, aż Chrystus ukształtuje się w was” (Ga 4,19).

¹³⁸ Tamże

¹³⁹ J. Tarnowski, *Problem chrześcijańskiej pedagogiki egzystencjalnej*, Warszawa 1982, s. 30

Według Jana Pawła II wychowanie inspirowane Ewangelią i przeniknięte Chrystusem najlepiej odpowiada naturze człowieka. A zatem wychowanie musi wprowadzać w zbawczy wymiar Boskiej pedagogii. Dlatego też wychowanie katolickie jest przede wszystkim głoszeniem Chrystusa¹⁴⁰. 3 października 1979 r. podczas spotkania z młodzieżą w Nowym Jorku Jan Paweł II mówił o potrzebie wychowania chrześcijańskiego: „Kościół chce wam głosić Jezusa Chrystusa. Stanowi to cały przedmiot wychowania, na tym polega znaczenie życia: poznać Chrystusa. Poznać Chrystusa jako przyjaciela, jako Tego, który was miłuje i który jest bliski wam i wszystkim ludziom, tutaj i wszędzie – jakimkolwiek mówią językiem, w jakimkolwiek sposób się ubierają, jakimkolwiek byłby kolor ich skóry. I tak celem wychowania katolickiego jest głoszenie wam Chrystusa, by wasza postawa wobec innych była postawą Chrystusa. Zbliżacie się do tej części waszego życia, kiedy powinniście przyjąć osobistą odpowiedzialność za wasze losy. Wnet będziecie podejmowali ważne decyzje, które będą miały wpływ na cały przebieg waszego życia. Jeżeli te decyzje będą odbiciem postawy Chrystusa, wasze wychowanie będzie udane”¹⁴¹.

Pełnia człowieczeństwa została objawiona w Jezusie Chrystusie. Dlatego też wszelkie wysiłki wychowawcze zmierzające do ukształtowania doskonałego człowieczeństwa mają swój fundament w Chrystusie. Chrystus jest rzeczywistym, konkretnym i bezpośrednim modelem wychowania. Wychowując dzieci i młodzież, chcemy zawsze osiągnąć jakiś zamierzony cel, który przedstawia jakąś wartość dla społeczeństwa czy jednostki. Dlatego też możemy powiedzieć, że nie ma pedagogiki „bezwartościowej”. Każde działanie wychowawcze zakłada realizację czy osiągnięcie wartości, inaczej działalność ta nie miałaby sensu¹⁴².

Wybitny niemiecki pedagog Wolfgang Brezinka stwierdzał: „Kto wychowuje, wartościuje”¹⁴³. Zainteresowanie problematyką wartości w pracy dydaktycznej i wychowawczej ciągle wzrasta, o czym mogą świadczyć liczne prace badawcze na ten temat¹⁴⁴.

W dobie współczesnych dyskusji na temat edukacji i wychowania należy przywołać słuszną uwagę Krystyny Chałas, że nie ma wychowania bez wartości. Jej zda-

¹⁴⁰Jan Paweł II, *Wielka misja wychowania katolickiego*, Watykan 16.04.1979 (w:) *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978-1999)*, S. Urbański (red.), Warszawa 2000, s. 89-90

¹⁴¹Jan Paweł II, *Wychowanie katolickie uwrażliwia na potrzeby innych*, Nowy Jork 3.10.1979 (w:) Rada Szkół Katolickich, *Szkoła Katolicka w nauczaniu Kościoła*, Szczecin-Warszawa 2002, s. 101

¹⁴²K. Kotłowski, *Filozofia wartości...*, s. 33

¹⁴³M. Nowak, *Od kontestacji do powrotu problematyki aksjologicznej i teologicznej w pedagogice ogólnej* (w:) *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, T. Kukołowicz, M. Nowaka (red.), Lublin 1997, s. 35

¹⁴⁴K. Chałas, *W stronę kultury dawania*, Kielce 2001; K. Chałas, *Wychowanie...*, t. 1, Lublin-Kielce 2003; J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992; S. Michałowski, *Pedagogia wartości*, Bielsko-Biała 1993; A. Siemianowski, *Człowiek a świat wartości*, Gaudentinum 1993; M. Sinica,

niem „wychowanie bez wartości staje się pustym dzwonem, który nawet mimo silnego rozkołysania nie wyda oczekiwanych dźwięków. Wychowanie musi prowadzić do głębi człowieczeństwa, które jest treścią życia osoby, jej integralnego rozwoju, który ostatecznie jest wyznaczony przez urzeczywistnianie najwyższych wartości i dążenie do Absolutu”¹⁴⁵.

Istnieje dziś ogromne zapotrzebowanie społeczne na teorię i praktykę pedagogiczną, w której zagadnienie wartości, sensu życia i godności człowieka znajdowałoby się w centrum uwagi. Współczesna myśl pedagogiczna powinna być oparta na aksjologicznych założeniach. Zdaniem Zofii Frączek „Dostrzega się więc dziś potrzebę opracowania takiej teorii pedagogicznej, która będzie się koncentrowała na wartości człowieka, a nie na treściach kształcenia”¹⁴⁶. Problemami pedagogiki, które wynikają z różnorodnego pojmowania wartości zajmował się Stefan Kunowski. Akcentował on znaczenie takich wartości, jak: miłość, prawda, wolność, prawa człowieka. Postulował ideę wychowania chrześcijańskiego, gdyż „wprowadza w kształtowaniu i rozwijaniu ludzi ducha Chrystusowego, miłość dobra w powiązaniu ze wstrętem do zła, szacunek dla człowieka oraz apostołską aktywność wraz z czynnym miłosierdziem i współczuciem dla ludzkich potrzeb. Wychowanie takie przeobraża naturalnie egoistycznego człowieka i rozwija najlepsze strony jego istoty wewnętrznej”¹⁴⁷.

Dla Krystyny Ostrowskiej system wartości poszczególnych jednostek to układ wzajemnie powiązanych „odczuć wartości”. Według niej system wartości to układ ustosunkowań wobec wartości, takich jak: Bóg, inni ludzie, idee, zdarzenia, otaczająca nas rzeczywistość itp. Ustosunkowanie wobec wartości to określenie, w jakim stopniu dana wartość jest dla mnie ważna i konieczna do realizacji osobowej egzystencji, tzn. realizowania się w płaszczyźnie biologicznej, psychicznej, społecznej i duchowej¹⁴⁸.

W poszukiwaniu zapomnianych wartości, Zielona Góra 1995; K. Ostrowska, *W poszukiwaniu wartości*, cz. 1, Gdańsk 1994; K. Ostrowska, *W poszukiwaniu wartości. Z Biblią przez życie*, cz. 2, Gdańsk 1995; W. Cichoń, *Wartości człowiek wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno-wychowawczej*, Kraków 1996; K. Olbrycht, *Prawda...*; S. Kowalczyk, *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej*, Lublin 2006; M. Stepulak, *Problematyka wartości w praktyce psychologicznej* (w:) *W służbie wartościom*, R. Kaminski, S.J. Koza, L. Skorupa, K. Święć (red.), Kielce 1999, s. 511-520; tenże, *Psycholog wobec świata wartości* (w:) *Dylematy etyczno-zawodowe psychologa*, M. Stepulak (red.), Lublin 2002, s. 103-116.

¹⁴⁵K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom...*, t. 1, s. 41-42

¹⁴⁶Z. Frączek, *Edukacja aksjologiczna...*, s. 27

¹⁴⁷S. Kunowski, *Podstawy pedagogiki współczesnej*, Warszawa 2000, s. 104.

¹⁴⁸K. Ostrowska, *Wokół rozwoju osobowości i systemu wartości*, Warszawa 1998, s. 93. Krystyna Ostrowska opracowała interesujący zbiór ćwiczeń, które pozwalają odkryć świat wartości własnych i uznawanych przez innych: *W poszukiwaniu...*, cz. 1, *W poszukiwaniu wartości. Z Biblią...*, cz. 2

Wskazując na znaczenie wartości w życiu człowieka, K. Denek określa je mianem busoli, która wyznacza kierunek postępowania. Są one wyznacznikiem zachowań grupowych i działań jednostek. One należą do regulatorów ludzkich dążeń i zachowań. W ich świetle człowiek ocenia postępowanie własne i innych¹⁴⁹.

Znaczenie wartości w procesie wychowawczym akcentuje Władysław Cichoń. Jego zdaniem „Wartości są bowiem zarówno tym, w imię czego wychowawca powinien podejmować swoją działalność, jak i tym, co stara się on kształtować w wychowanku. Są one również tym, co – z jednej strony – powoduje ludzkie rozterki i konflikty, z drugiej zaś – umożliwia ich przewycięzanie i stanowi podstawę umiejętności życia pełnego i twórczego, umiejętności, w której zdobyciu powinien pomóc nauczyciel i wychowawca. Okoliczności te nakazują, by współczesny wychowawca posiadał nie tylko znajomość pedagogiki, lecz także zrozumiał świat ludzkich wartości i kierował się nimi w kształtowaniu osobowości wychowanków”¹⁵⁰.

Jan Paweł II podczas całego swego pontyfikatu mocno akcentował znaczenie wartości w życiu człowieka zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. Papież, przemawiając w polskim parlamencie, zaznaczył, że „w wolnym społeczeństwie muszą istnieć wartości zabezpieczające najwyższe dobro całego człowieka. Wszelkie przemiany ekonomiczne mają służyć kształtowaniu świata bardziej ludzkiego i sprawiedliwego. Pragnąłbym życzyć polskim politykom i wszystkim osobom zaangażowanym w życie publicznym, by nie szczydzili sił w budowaniu takiego państwa, które otacza szczególną troską rodzinę, życie ludzkie, wychowanie młodego pokolenia, respektuje prawo do pracy, widzi istotne sprawy całego narodu i jest wrażliwe na potrzeby konkretnego człowieka, szczególnie ubogiego i słabego”¹⁵¹.

Człowiek realizuje się poprzez wartości. Dlatego też Jan Paweł II w swoim nauczaniu przestrzegał, aby nie dać się zniewolić różnym odmianom materializmu, które pomniejszają pole widzenia wartości – i człowieka samego. Źródłem prawdziwej wolności i prawdziwej godności człowieka jest Duch Prawdy, którego przyniósł Chrystus¹⁵².

Współczesne wychowanie moralne winno być oparte na trwałych i stałych wartościach. Tym trwałym fundamentem powinien być Dekalog. Stefan Świeżawski w odpowiedzi na zaproszenie do udziału w III Ogólnopolskim Zjeździe Pedagogów napisał: „Bazą wychowania powinien być Dekalog, będący wyrazem powszechnego prawa naturalnego i uniwersalnej moralności niezależnej od wyznań i kultur. W takim wy-

¹⁴⁹Z. Frączek, *Edukacja aksjologiczna...*, s. 23

¹⁵⁰W. Cichoń, *Wartości człowiek wychowanie...*, s. 7

¹⁵¹Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone w Parlamencie, Warszawa 11.06.1999 (w:) Jan Paweł II Pielgrzymki do...*, s. 1085

¹⁵²Jan Paweł II, *Przemówienie pożegnalne na lotnisku Okęcie, Warszawa 9.06.1991*, s. 769

chowaniu bezwzględnie wszystkich obowiązują takie wartości, jak: prawdomówność, uczciwość, życzliwość, usłużność, pracowitość itd. To wychowanie w moralności dekalogowej musi odbywać się w klimacie pluralizmu wyznaniowego i obyczajowego oraz światopoglądowego¹⁵³.

Wartości kształtują człowieka, inspirują jego myśli, uczucia i działanie. Według papieża o dojrzałości osoby [ludzkiej], o jej doskonałości, w znacznej mierze świadczy to, że pozwala się ona pociągnąć prawdziwym wartościami¹⁵⁴. Podczas pielgrzymki w 1991 r. papież, analizując treść X przykazania Dekalogu, stwierdził, że „wskazuje [ono] na taką hierarchię wartości, w której «rzeczy», czyli dobra materialne, zajmują miejsce nadrzędne. Pożądanie «rzeczy» opanowuje tak serce ludzkie, że nie ma w nim już niejako miejsca na dobra wyższe, duchowe. Człowiek staje się poniekąd niewolnikiem posiadania i używania, nie bacząc nawet na własną godność, nie bacząc na bliźniego, na dobro społeczeństwa, na samego Boga. Jest to pożądanie zwodnicze. Chrystus mówi: «Cóż bowiem za korzyść odniesie człowiek, choćby cały świat zyskał, a na swej duszy szkodę poniósł?» (Mt 16,26)¹⁵⁵.

1.5.3. Rola wartości religijnych w integralnym rozwoju człowieka

Istotą każdego wychowania jest wskazanie najwyższego i ostatecznego celu człowieka. Dopiero ukazanie tego celu, któremu człowiek powinien poświęcić wszystko, sprawia, że wtedy wszelkie działania moralno-pedagogiczne mają pełną wartość. Dlatego też istotne znaczenie w całym procesie wychowania posiadają wartości religijne.

Wychowanie musi być wychowaniem do wartości religijnych, bowiem one są wyznacznikami życiowych wyborów i dążeń. One wskazują cel i nadają sens życia, decydują o rozwoju osobowym człowieka.

Środowiskiem, w którym najsilniej dokonuje się przekaz wartości, jest rodzina. Rodzice przekazują podstawowe umiejętności współżycia i zachowania zgodnego z wymogami kultury. W rodzinie następuje wprowadzenie dziecka w świat wartości religijnych. W niej uczymy się żyć z innymi i dla innych, budujemy wrażliwość sumienia, silną wolę oraz kształtujemy charakter¹⁵⁶.

Rodzina stwarza najlepsze warunki do przekazania wartości religijnych i kulturowych, które pomagają człowiekowi w kształtowaniu własnej tożsamości. W procesie

¹⁵³J. Bagrowicz, *Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży*, Toruń 2006, s. 111

¹⁵⁴Jan Paweł II, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 1994, s. 173

¹⁵⁵Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św.*, Płock 7.06.1991 (w:) Jan Paweł II, *Pielgrzymki do...*, s. 698

¹⁵⁶S.C. Michałowski, *Życie w rodzinie a budowanie świata wartości* (w:) *Dziecko w świecie wartości*, cz. 1, K. Denek, U. Morszczyńska i inni (red.), Kraków 2003, s. 168

wychowania rodzice powinni zwracać uwagę na kształtowanie istotnych wartości: świętości życia ludzkiego, poszanowania godności osobistej każdego człowieka, poczucia prawdziwej sprawiedliwości i miłości.

Warunkiem koniecznym do przekazu wartości w rodzinie jest pozytywny, życzliwy klimat relacji międzypersonalnych. Wychowanek skłonny jest przyjąć wartości proponowane mu przez wychowawcę, o ile ten go akceptuje i gdy czuje się przez niego akceptowanym. Skuteczniejszy przekaz wartości odbywa się w rodzinach zintegrowanych, pełnych ciepłych i wzajemnych odniesień międzypersonalnych¹⁵⁷.

Jeżeli relacje dzieci z rodzicami są dobre i serdeczne, to wtedy bezpośrednio doświadczają i uczą się wartości, które budują pokój: umiłowania prawdy i sprawiedliwości, odpowiedzialnej wolności, szacunku dla drugiego człowieka. Wzrastając w atmosferze ciepła rodzinnego, dzieci łatwiej mogą dostrzec i zrozumieć miłość samego Boga. W takim duchu kształtuje się w nich postawa otwartości na innych i chęć ofiarowania się bliźniemu¹⁵⁸.

Rodzice są pierwszymi katechetami swoich dzieci. Podstawowym czynnikiem katechezy domowej jest atmosfera szczerości, zaufania oraz świadectwo wiary. „Katecheza domowa, rozumiana jako żywy i codzienny przekaz wiary, ma nie tylko przybliżyć prawdę Ewangelii i wskazać na jej wartości życiowe, ale także wprowadzić we wspólnotowe życie Kościoła, zachęcić do osobistej przyjaźni z Chrystusem, wyrobić poczucie Bożej obecności w świecie i w życiu ludzkim”¹⁵⁹.

Wychowanie religijne w rodzinie chrześcijańskiej to stały, nieustanny proces wzrastania w wierze. Najwłaściwszym stylem jest styl inspirujący, w którym rodzice współpracują z dzieckiem, uznają jego prawa i akceptują samodzielne poszukiwania. Celem tego wychowania jest żywa wiara dziecka¹⁶⁰.

W procesie wychowania religijnego nie może zabraknąć inicjacji dziecka w życie wspólnoty religijnej. Chodzi tu o takie ukierunkowanie wychowania, by możliwe było naturalne przejście dziecka z życia domowego w życie szerszej wspólnoty religijnej, zwłaszcza parafii. Dokonuje się to poprzez rozmowy w rodzinie (zain-

¹⁵⁷A.E. Gała, *Przekaz norm i wartości w rodzinie* (w:) *Dziecko we współczesnej Polsce*, t. 1, J. Komorowska (red.), Warszawa 1991, s. 131-133

¹⁵⁸E. Nowak, *Rodzina jako podstawowa i niezastąpiona wspólnota wychowawcza w przekazywaniu wartości kulturowych* (w:) *Jan Paweł II stróżem ludzkiej rodziny*, J. Śledzianowski, T. Sakowicz (red.), Kielce 2006, s. 233-239

¹⁵⁹J. Stala, *Odpowiedzialność za wychowanie w rodzinie* (w:) *Wychowanie chrześcijańskie*, A. Solak (red.), Tarnów 2002, s. 99

¹⁶⁰U. Dudziak, *Rodzina pierwszym miejscem katechezy* (w:) *Miejsca katechezy. Rodzina, parafia, szkoła*, S. Kulpaczyński (red.), Lublin 2005, s. 23

teresowanie problemami parafii), uczestnictwo w konkretnych działaniach i posługach, zachęcanie dzieci do aktywnego udziału w duszpasterstwie liturgicznym (ministranci, schola itp.)¹⁶¹.

1.5.4. Lekcje religii szansą urzeczywistniania wartości

W prowadzonej przez Kościół działalności edukacyjnej ważną kwestią jest nauczanie religii w szkole. Formalne wprowadzenie lekcji religii do szkół polskich dokonało się na mocy instrukcji Ministra Edukacji Narodowej z 3 sierpnia 1990 r., w której ustalono, że rodzice złożą deklarację wyrażającą wolę korzystania z nauki religii. Instrukcja przywróciła po prawie 30 latach katechezę szkole. W roku szkolnym 1990/1991 w szkołach podstawowych 98 proc. uczniów uczęszczało na lekcje religii, w liceach ogólnokształcących – 92,2 proc., a w szkołach zawodowych – 88,5 proc. uczniów¹⁶².

Prawo do nauczania religii w szkole zagwarantowane zostało w nowej ustawie o systemie oświaty z 1991 r. Artykuł 12 stwierdzał: „Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci, szkoły publiczne podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, szkoły publiczne ponadpodstawowe – na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie”¹⁶³. Dokumentem wykonawczym regulującym sposób wykonania art. 12 było rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych.

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską w art. 12 stanowi: „Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji, Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne podstawowe i ponadpodstawowe oraz przedszkola prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej, organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych”¹⁶⁴.

¹⁶¹J. Wilk, *Wychowanie religijne dzieci i młodzieży we współczesnej rodzinie polskiej* (w:) *Z badań nad rodziną*, T. Kukułowicz (red.), Lublin 1984, s. 173-174; T. Kukułowicz, *Zaspokojenie potrzeb religijnych dziecka* (w:) *Dziecko we współczesnej Polsce*, t. 2, J. Komorowska (red.), Warszawa 1991, s. 81-90

¹⁶²S. Skuza, *Nauczanie religii w Polsce w świetle prawa państwowego po roku 1945* (w:) *Nowa ewangelizacja*, Kolekcja Communio 1993, nr 8, s. 256, 262; J. Szpet, *Ewangelizacyjny wymiar szkolnych lekcji religii* (w:) *Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, S. Dziekoński (red.), Warszawa 2002, s. 193

¹⁶³Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. Nr 36, poz. 155)

¹⁶⁴Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, art. 12.1

Katecheza w kontekście edukacyjnym ma na celu cały proces formacji chrześcijańskiej. Dlatego też nie może być tylko samym przekazaniem wiedzy religijnej, ale ma oświecać i umacniać wiarę tak, aby wychować prawdziwego ucznia Chrystusa. II Polski Synod Plenarny zwrócił uwagę, że „Katecheza szkolna ma za zadanie pomagać uczniom wierzącym w lepszym zrozumieniu i przeżywaniu orędzia chrześcijańskiego w relacji do problemów egzystencjalnych i moralnych charakterystycznych dla każdej istoty ludzkiej i wspólnych wszystkim wielkim religiom. Natomiast uczniom przeżywającym wątpliwości religijne, winna nieść pomoc w odkrywaniu, jakie są odpowiedzi, których Chrystus udziela na ich pytania i jak Kościół podchodzi do ich wątpliwości”¹⁶⁵.

I tak P. Tomasik uważa, że „Nauczanie religii w szkole należy (...) określić jako ewangelizacyjną posługę Kościoła na terenie szkoły, wypełniającą zadania szkoły publicznej, która to szkoła, zgodnie z zasadą pomocniczości, służy rodzinie i społeczeństwu”¹⁶⁶.

Dzięki nauce religii w szkołach publicznych zwiększyła się możliwość objęcia większą misją ewangelizacyjną uczniów. Na lekcjach religii możemy wyodrębnić zasadniczo trzy kategorie uczestników: wierzący, poszukujący lub wątpiący religijnie, niewierzący. Każda z tych grup wymaga całkowicie odmiennego potraktowania, co stwarza dla katechety niewątpliwie spore utrudnienie w prowadzeniu zajęć. Warto jednak pamiętać, że niejednokrotnie katecheza szkolna jest jedynym miejscem spotkania z Ewangelią. Dla niejednego ucznia lekcje religii są także jedynym miejscem, gdzie może usłyszeć głos Kościoła w istotnych sprawach dla jego życia. Tak więc szkolne lekcje religii są doskonałą okazją, aby dzieci i młodzież mogły usłyszeć Dobrą Nowinę Jezusa Chrystusa¹⁶⁷.

Jan Paweł II w adhortacji *Catechesi tradendae* wskazuje, że motywem do głoszenia Ewangelii w szkole publicznej jest współczesne zeświecczenie. Jego zdaniem stan ten domaga się, aby katecheza „nawiązywała do pozostałych dziedzin nauki i wykształcenia, w tym mianowicie celu, by Ewangelia docierała do umysłu uczniów właśnie na samym terenie ich nauki i by cała ich kultura została zharmonizowana w blaskach światła wiary”(CT 69)¹⁶⁸.

¹⁶⁵II Polski Synod Plenarny (1991-1999), Warszawa 2001, s. 51

¹⁶⁶P. Tomasik, *Ewangelizacja – katecheza – nauczanie religii w szkole* (w:) *Ewangelizować czy katechizować*, S. Dziekoński (red.), Warszawa 2002, s. 51

¹⁶⁷J. Szpet, D. Jackowiak, *Podstawa programowa i program kształcenia religijnego dzieci i młodzieży*, Poznań 2001, s. 3

¹⁶⁸K. Misiaszek, *Potrzeby i możliwości wprowadzenia elementów ewangelizacji do nauczania religii w szkole* (w:) *Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, S. Dziekoński (red.), Warszawa 2002, s. 175

W związku z powyższym Kongregacja do Spraw Duchowieństwa w *Dyrektorium ogólnym o katechizacji* wskazuje na konieczność dialogu interdyscyplinarnego. Nauczanie religii w szkole jawi się „jako dyscyplina szkolna, która wymaga takiej samej systematyczności i organizacji jak inne przedmioty. Powinno ono ukazywać orędzie i wydarzenie chrześcijańskie z taką samą powagą i głębią, z jaką przedstawiają swoje treści inne dyscypliny. Jednak nauczanie religii w szkole nie sytuuje się obok innych przedmiotów jak coś dodatkowego, ale jako element koniecznego dialogu interdyscyplinarnego. (...) Takie przedstawienie orędzia chrześcijańskiego będzie wpływać na sposób, w jaki rozumie się początek świata i sens historii, podstawę wartości etycznych, funkcję religii w kulturze, przeznaczenie człowieka, relację z naturą” (DOK 73).

Minister edukacji narodowej M. Handke wskazuje na istotną rolę personalizmu w procesie wychowawczym szkoły. Według niego „W szkolnym wychowaniu powinien nastąpić powrót do personalizmu, czyli widzenia w dziecku człowieka. Proszę zwrócić uwagę, jak silnie personalistyczne jest chrześcijaństwo – jest to wyraźne w jego podstawowych prawdach. Musimy więc widzieć w każdym człowieku, w każdym dziecku osobę, zaś wychowanie to właśnie formowanie się tej osoby”¹⁶⁹.

Lekcje religii powinny być zatem miejscem przedstawiania Boga jako źródła osobowego istnienia każdego bytu przezeń stworzonego. Należy ukazywać Osobę w najpełniejszym wymiarze – Jezusa Chrystusa. To On wciąż jest ideałem w wychowaniu, także w wychowaniu szkolnym. Według K. Misiaszka „pociągnie On ucznia tylko wówczas, gdy będzie ukazywany jako żywy, istniejący, wciąż działający w Kościele i w świecie, także jako swoiście prowokujący każdego człowieka, w tym wydaje się najbardziej dorastającego ucznia do refleksji nad życiem, jego celem, sensem, przeznaczeniem. Można tego dokonać wówczas, gdy lekcja religii nie będzie tylko teoretycznym wykładem na temat Chrystusa, ale rodzajem świadectwa”¹⁷⁰.

Natomist J. Szpet zwraca uwagę, że „Młodzież pragnie, by lekcje religii w szkole były refleksją religijną, pogłębiały i utrwały wiarę w Boga, zbliżały do Chrystusa, Ewangelii i żyjącego w Kościele oraz budowały postawy i zachowania moralne; pragną inaczej patrzeć na te lekcje aniżeli na inne. Nie chcą, by upodobniała się do innych przedmiotów. Jeśli ma być uprzedmiotowiona to by była czasem indywidualnego i we wspólnocie nawiązania kontaktu z Bogiem. Katechezie w szkole może

¹⁶⁹ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O wychowaniu w szkole*, Warszawa 1999, s. 10. Zob. K. Misiaszek, *Potrzeby i możliwości...*, s. 177; M.Z. Babiarz, *Szkolnictwo w III Rzeczypospolitej i co dalej...?*, Inspiracje 2006, nr 1, s. 14-16; także, *Wybrane zagadnienia edukacji XXI wieku*, M.Z. Babiarz (red.), Kielce 2007

¹⁷⁰ Tamże, s. 177; Z. Marek, *Teologiczno-wychowawcze akcenty katechezy szkolnej według „Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce”* (w:) *Edukacja – Kultura – Teologia. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Jerzemu Bagrowiczowi*, K. Konecki, I. Werbiński (red.), Toruń 2003, s. 147-150; J. Szpet, D. Jackowiak, *Lekcje religii szkołą wiary*, Poznań 1996, s. 60-65

bowiem grozić wyobcowanie ze wspólnoty kościelnej i sprowadzenie wyłącznie do lekcji podobnej, do każdego innego przedmiotu”¹⁷¹.

Preambuła do ustawy o systemie oświaty z 7 września 1991 r. stwierdza, że nauczanie i wychowanie, respektując chrześcijański system wartości, za podstawowe przyjmuje uniwersalne zasady etyki. Wychowanie musi być wychowaniem do wartości, one są wyznacznikami życiowych wyborów i dążeń. One wskazują cel i nadają sens życia, decydują o rozwoju osobowym człowieka¹⁷².

Człowiek nie może w pełni rozwijać się bez realizowania takich wartości, jak: prawda, piękno, dobro, sprawiedliwość, miłość. Obecność lekcji religii w szkole stwarza doskonałą okazję do tego, aby w procesie wychowania uwzględnić zasady, wartości i ideały chrześcijańskie. Katecheza szkolna powinna akcentować tradycję i przeżycia religijne, a także podtrzymywać i wzbogacać tradycje patriotyczne¹⁷³.

Ponadto J. Bagrowicz zwraca uwagę, że „Katechizacja dzieci i młodzieży w ramach szkoły pod wieloma względami przyczyniła się do podniesienia jej poziomu, szczególnie od strony dydaktycznej. Od strony zaś duszpasterskiej wskazuje się na pewne słabe strony tej nowej sytuacji wynikające szczególnie z oderwania nauczania religijnego od konkretnych wspólnot kościelnych. Prowadzi to do osłabienia więzi katechizowanych ze środowiskiem parafialnym, a także niekiedy do osłabienia uczestnictwa w życiu sakramentalnym”¹⁷⁴.

Zasadniczym celem katechezy szkolnej jest przekaz wiedzy religijnej. Jednakże nie powinna ona zaniedbywać podstawowego elementu wychowania chrześcijańskiego, jakim jest wychowanie do wiary dojrzałej, przeżywanej we wspólnocie Kościoła (liturgia, sakramenty)¹⁷⁵. Zdecydowanie największym plusem obecności lekcji religii w szkole jest wzrost frekwencji uczniów na katechezie. Jednocześnie jednak zauważa się narastające zjawisko dysproporcji w uczestnictwie na lekcji religii i uczestnictwie we mszy św. Stwierdzić należy, że katecheza szkolna osłabiła więź katechizowanych ze swoją parafią. Widoczne to jest zwłaszcza w udziale dzieci i młodzieży w praktykach religijnych. Badania Centrum Badania Opinii Społecznej z 1998 r. wskazują, że 57 proc. młodzieży uczestniczy w spotkaniach, a 54 proc. młodzieży uczestniczy w mszy św.¹⁷⁶

¹⁷¹J. Szpet, *Ewangelizacyjny wymiar...*, s. 197

¹⁷²Tamże, s. 200; J. Szpet, *Przyszłość lekcji religii w polskiej szkole*, Poznań 2002, s. 11

¹⁷³J. Szpet, *Ewangelizacyjny wymiar...*, s. 201; M. Cogieli, A. Sz wajcok, *Ukierunkowanie ewangelizacyjne katechezy oraz aspekty aksjologiczne wychowania u progu III tysiąclecia chrześcijaństwa* (w:) *Ewangelizować czy katechizować*, S. Dziekoński (red.), Warszawa 2002, s. 194-196

¹⁷⁴J. Bagrowicz, *Towarzyszyć wzrastaniu...*, s. 107

¹⁷⁵Tamże, s. 131

¹⁷⁶A. Solak, *Człowiek i jego wychowywanie. Zagadnienia wybrane*, Tarnów 2004, s. 114

Dyrektorium ogólne o katechizacji (nr 75) wskazuje na podstawowe cele szkolnej lekcji religii: „Nauczanie religii w szkole pomaga uczniom wierzącym w lepszym zrozumieniu orędzia chrześcijańskiego w odniesieniu do wielkich problemów wspólnych religiom i charakterystycznych dla każdej istoty ludzkiej, w odniesieniu do wizji życia rozpowszechnionej w kulturze i głównych problemów moralnych, z jakimi boryka się dzisiaj ludzkość. Uczniowie, którzy poszukują lub doświadczają wątpliwości religijnych, będą mogli odkryć w nauczaniu religii w szkole, czym właściwie jest wiara w Jezusa Chrystusa, jakie są odpowiedzi, jakich Kościół udziela na ich pytania, i skorzystają z okazji lepszego przeanalizowania własnej decyzji. Jeśli uczniowie są niewierzący, nauczanie religii w szkole nabiera cech misyjnego głoszenia Ewangelii, czyli prowadzenia do wiary, do której wzrostu i dojrzałości będzie potem ze swej strony prowadzić katecheza w kontekście wspólnotowym”.

Natomiast K. Półtorak dostrzega konieczność przewartościowania stylu katechizowania. Model katechezy powinien być dostosowany do współczesnej kultury i obecnego stylu życia chrześcijan. W związku z powyższym proponuje listę priorytetów w odnowie modelu katechezy tradycyjnej:

- „od katechezy doktrynalnej, która stawia w centrum przekaz formuł językowych do katechezy doświadczenia egzystencjalnego, która jest w stanie ukazać oraz pomaga osiągnąć chrześcijaństwo «od środka», żywe i praktyczne;
- od katechezy nauczającej, sztywno wychodzącej z tekstów i zapisów dogmatycznych, do katechezy wprowadzającej w odczuwanie tego, czym jest chrześcijaństwo,
- od katechezy nakazowej, szkolnej i zbudowanej na osi nauczyciel – uczeń, do katechezy pozwalającej nawiązać komunikację, opartej na dialogu, wzajemnych relacjach w grupie, dającej możliwość wykorzystania bogactwa zawartości wychowawczej chrześcijaństwa;
- od katechezy indywidualnej, prywatnej, opartej na relacji pojedynczych osób z katechistą, do katechezy wspólnotowej, dającej odczuć nie tylko wspólnotę nauczania, ale także wspólnotę życia chrześcijańskiego;
- od katechezy skupionej na konkretnym wymaganiu wiary, do katechezy skoncentrowanej na żywym uczniu, na osobie wprowadzanej w odczuwanie chrześcijaństwa”¹⁷⁷.

Szkolne lekcje religii stanowią podstawowy element nauczania kościelnego. W ramach prowadzonych zajęć lekcyjnych katecheci mają okazję do przekazu wiedzy religijnej. Należy jednak zwracać uwagę, aby nie poprzestawać tylko i wyłącznie na tej funk-

¹⁷⁷K. Półtorak, *Parafia a proces inicjacji chrześcijańskiej. 5 lat po II Polskim Synodzie Plenarnym*, Perspektywa. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne 2004, nr 2, s. 198-199.

cji dydaktycznej. W związku z powyższym trzeba postulować, aby katecheza szkolna pełniła również funkcję wychowawczą. Jej zadaniem powinno być także wychowanie do wiary dojrzałej, przeżywanej we wspólnocie Kościoła (liturgia, sakramenty).

Zakończenie

Zadaniem duszpasterzy i pedagogów chrześcijańskich jest przekaz wartości, poszerzanie wiedzy religijnej (nauczanie, katechizacja). Jednak nie można zaniedbać konieczności kształtowania postaw. Zdobyta wiedza i cnoty mają przygotowywać do działania w Kościele i świecie. Wychowanie chrześcijańskie ma zatem przygotować do podejmowania osobistych decyzji życiowych, a także dla dobra całej ludzkości. One to w pełni będą rzetelną weryfikacją integralnego wychowania do życia chrześcijańskiego.

Cele wychowania ku wartościom religijnym powinny koncentrować się wokół:

- wewnętrznej potrzeby istoty wartości wiary, modlitwy, sakramentów, sumienia, świętości;
- uświadomienia i zrozumienia roli wartości religijnych w życiu człowieka, grup i wspólnot społecznych;
- akceptacji tych wartości;
- włączenia wartości religijnych we własną hierarchię wartości, wyznaczając im znaczące miejsce;
- nabywania cech osobowościowych decydujących o religijności;
- kształtowania postaw wartościujących;
- kształtowania postaw aktywnych, twórczych wobec wartości religijnych.